

به نام خداوند جان و خرد

اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (مدل، روش‌ها و فنون)

مؤلفین

دکتر علیرضا استعلاجی
(استاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری)

دکتر حسین آسایش
(استاد دانشگاه تبریز)

سرشناسه	آسایش، حسین، ۱۳۱۱ -
عنوان و نام پدیدآور	اصول و روشهای برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (مدل، روش‌ها و فنون)/ مولفین حسین آسایش، علیرضا استعلاجی.
مشخصات نشر	تهران: نمای دانش، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۳۲۰ ص.: مصور، نمودار.
شابک	۵-۰۹۳۷۶۶-۶۰۰-۹۷۸: ۱۶۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	چاپ قلی: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرری، ۱۳۸۱ (ب، ۲۷۵ ص).
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	عمران منطقه‌ای
شناسه افزوده	استعلاجی، علیرضا، ۱۳۴۸-
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳ الف ۹۵/HT۳۹۵
رده‌بندی دیویی	۳۰۷/۱۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۳۷۰۵۹۵۶

اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (مدل، روش‌ها و فنون)

تالیف	دکتر حسین آسایش - دکتر علیرضا استعلاجی
مدیر تولید	حسین نوری جوشقانی
نوبت چاپ	اول - ۱۳۹۳
تیراژ	۳۰۰
چاپ و صحافی	یزدا
قیمت	۱۶۰۰۰۰ ریال
شابک	۵-۰۹۳۷۶۶-۶۰۰-۹۷۸

نمای دانش، تلفن: ۰۹۱۲۵۲۷۳۲۶۲ - ایمیل: namayedanesh@yahoo.com

کلیه حقوق و حق چاپ متن و عنوان کتاب که به ثبت رسیده است؛ مطابق با قانون حقوق مولفان و مصنفان مصوب ۱۳۴۸ محفوظ و متعلق به ناشر می‌باشد. هرگونه برداشت، تکثیر، کپی‌برداری به هر شکل (چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی) بدون اجازه کتبی از ممنوع بوده و متخلفین تحت پیگرد قانونی قرار خواهند گرفت.

انتشارات نمای دانش

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

پیشگفتار

بخش اول: مبانی نظری

فصل اول: تعاریف، مفاهیم و اصطلاحات بنیادی برنامه ریزی

۱	۱- برنامه
۲	۲- طرح
۳	۳- پروژه
۳	۴- عملیات
۴	۵- برنامه ریزی
۵	۶- فلسفه برنامه ریزی
۵	۷- هدف برنامه ریزی
۶	۸- ارکان برنامه ریزی
۷	۹- استراتژی برنامه ریزی
۷	۱۰- سیاست برنامه ریزی
۸	۱۱- خط مشی برنامه ریزی
۸	۱۲- اولویت برنامه ریزی
۹	۱۳- مفهوم رشد در برنامه ریزی
۹	۱۴- مفهوم توسعه برنامه ریزی
۹	۱۵- تفاوت رشد و توسعه در برنامه ریزی
۱۰	۱۶- مفهوم نظام در برنامه ریزی
۱۰	۱۷- مفهوم مدل در برنامه ریزی

۱۸	۱۰	۱۸- مفهوم فضا در برنامه ریزی
۱۹	۱۲	۱۹- شرایط برنامه ریزی
۲۰	۱۲	۲۰- ابعاد برنامه ریزی
۲۱	۱۳	۲۱- سازمان و تشکیلات
۲۲	۱۴	۲۲- ناحیه
۲۳	۱۴	۲۳- منطقه
۲۴	۱۴	۲۴- توسعه و عمران (جامع) ناحیه
۲۵	۱۵	۲۵- حریم شهرها (حوزه استحفاظی)
۲۶	۱۵	۲۶- محدوده قانونی شهر

فصل دوم: انواع و سطوح گوناگون برنامه و برنامه ریزی

۱۸	۱۸	۱- انواع برنامه و برنامه ریزی از نظر مدت اجرا
۱۸	۱-۱	۱-۱- دراز مدت
۱۸	۲-۱	۲-۱- میان مدت
۱۹	۳-۱	۳-۱- کوتاه مدت
۱۹	۱۹	۲- انواع برنامه و برنامه ریزی از نظر وسعت و حجم انجام
۱۹	۱-۲	۱-۲- جامع
۲۰	۲-۲	۲-۲- غیر جامع
۲۰	۳-۳	۳- انواع برنامه و برنامه ریزی از نظر پوشش جغرافیایی
۲۱	۱-۳	۱-۳- برنامه و برنامه ریزی بین المللی
۲۱	۲-۳	۲-۳- برنامه و برنامه ریزی ملی
۲۱	۳-۳	۳-۳- برنامه و برنامه ریزی منطقه‌ای

۳۱	۳-۴- برنامه و برنامه ریزی ناحیه‌ای
۲۲	۳-۵- برنامه و برنامه ریزی محلی
۲۲	۳-۶- برنامه و برنامه ریزی شهری
۲۳	۳-۷- برنامه و برنامه ریزی روستایی
۲۳	۳-۸- رابطه بین سطوح برنامه ریزی
۲۴	۴- انواع برنامه و برنامه ریزی از نظر هدف
۲۴	۴-۱- برنامه و برنامه ریزی توسعه‌ای
۲۴	۴-۲- برنامه و برنامه ریزی کالبدی
۲۹	۴-۳- برنامه و برنامه ریزی فضایی و آمایشی
۲۹	۴-۴- برنامه و برنامه ریزی ارشادی و اجباری
۲۹	۴-۵- برنامه و برنامه ریزی ابداعی
۳۰	۴-۶- برنامه و برنامه ریزی اختصاصی
۳۰	۴-۷- برنامه و برنامه ریزی بخشی
۳۰	۴-۸- برنامه و برنامه ریزی میان بخشی
۳۰	۴-۹- برنامه و برنامه ریزی متمرکز
۳۱	۴-۱۰- برنامه و برنامه ریزی غیرمتمرکز
۳۲	متابع فصل اول و دوم

فصل سوم: ناحیه و برنامه ریزی ناحیه‌ای

۳۵	۱- مفهوم ناحیه
۳۶	۲- مفهوم ناحیه در جغرافیای ناحیه‌ای نو

۳۷	۳- تشخیص و تعیین محدوده ناحیه
۳۷	۳-۱- نکات اساسی در ادراکات ناحیه‌ای
۳۸	۳-۲- انواع ناحیه و شاخصهای ناحیه‌بندی
۳۹	۳-۳- روشهای تعیین محدوده ناحیه
۴۱	۴- عوامل مؤثر در تکامل ناحیه
۴۱	۴-۱- عامل تکنیکی
۴۲	۴-۲- نفوذ عامل انسانی
۴۳	۵- مفهوم منطقه
۴۵	۵-۱- تشخیص و تعیین محدوده منطقه
۴۵	۵-۱-۱- شاخصهای منطقه‌بندی
۴۶	۵-۱-۲- روشهای تعیین محدوده منطقه
۴۶	۶- تفاوت بین ناحیه و منطقه
۴۷	۷- تقسیم‌بندی سرزمین جغرافیایی کشور به مناطق و نواحی
۴۸	۸- برنامه ریزی ناحیه‌ای
۵۳	۸-۱- روش مطالعات ناحیه‌ای
۵۳	۸-۱-۱- عوامل مورد نیاز برای تحلیل
۵۳	۸-۱-۲- روشهای تحلیل
۵۵	۸-۱-۳- روش بسیج و ترکیب نیروهای ناحیه‌ای و روابط آنها
۵۶	۸-۲- برنامه ریزی ناحیه‌ای از دیدگاه جغرافیای ناحیه‌ای نو
۵۶	۸-۳- اهداف برنامه ریزی ناحیه‌ای
۵۷	۸-۴- مراحل برنامه ریزی ناحیه‌ای

فصل چهارم: مبانی نظری برنامه ریزی ناحیه‌ای

۶۱	۱- ماهیت و جایگاه برنامه ریزی ناحیه‌ای
۶۱	۲- دیدگاه‌های فلسفی حاکم بر برنامه ریزی ناحیه‌ای
۶۴	۱-۲- رویکرد سیستمی در برنامه ریزی ناحیه‌ای
۶۸	۳- نظریه‌ها و راهبردهای برنامه ریزی ناحیه‌ای
۶۸	۱-۳- تئوری رشد ناحیه‌ای
۷۵	۲-۳- توسعه از بالا به پایین
۷۶	۳-۳- توسعه از پایین به بالا
۷۶	۴-۳- نظریه‌های تحلیل مکانی
۸۱	۳-۵- منظومه کشت - شهری یا توسعه روستا - شهری (اگرو پلنین)
۸۲	۳-۶- توسعه یکپارچه ناحیه‌ای
۸۴	۳-۷- نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها
۸۶	۳-۸- توسعه زیست ناحیه‌ای

فصل پنجم: سابقه برنامه ریزی ناحیه‌ای در جهان و ایران

۸۹	الف: سابقه برنامه ریزی ناحیه‌ای در جهان
۸۹	۱- کشورهای توسعه یافته
۸۹	۱-۱- انگلستان
۹۰	۱-۲- آمریکا
۹۱	۱-۳- فرانسه
۹۲	۱-۴- آلمان

۹۲	۱-۵- ایتالیا
۹۲	۱-۶- شوروی سابق
	۲- کشورهای در حال توسعه
۹۴	۲-۱- تایلند
۹۶	۲-۲- هندوستان
۹۶	۲-۳- کره جنوبی
۹۷	ب: سابقه برنامه ریزی (عمران) ناحیه‌ای در ایران
۱۰۰	۱- مشکلات برنامه ریزی ناحیه‌ای در ایران
۱۰۰	۲- راه‌های رفع مشکلات برنامه ریزی ناحیه‌ای در ایران
۱۰۲	منابع فصل سوم، چهارم و پنجم

بخش دوم: مبانی عملی: مدلها، روشها و فنون برنامه ریزی ناحیه‌ای

۱۰۵	مقدمه
-----	-------

فصل ششم: روشها و مدلهای اقتصادی - اجتماعی برنامه ریزی ناحیه‌ای

۱۰۹	۱- آنالیز اسکالوگرام
۱۱۶	۲- ضریب مکانی و مدل طولی عرضی
۱۱۹	۳- ضریب تغییرات
۱۲۰	۴- اقتصاد پایه
۱۲۲	۵- مقایسه‌های زوجی و تحلیل سلسله مراتبی
۱۲۹	۱-۵- تحلیل سلسله مراتبی

- ۶- مدل پخش و نوآوری ۱۳۱
- ۷- تحلیل داده‌ها - ستانده‌ها ۱۳۱
- ۸- روشهای محاسبه خط فقر ناحیه ۱۳۲
- ۸-۱- مدل منحنی لورنز و ضریب جینی ۱۳۴
- ۸-۲- شاخص ترکیبی محاسبه خط فقر ناحیه (منحنی لورنز تعمیم یافته) ۱۳۶
- ۸-۳- شاخص ترکیبی محاسبه فقر ناحیه (آمار تیا سن S) ۱۳۶
- ۹- برآورد منابع آب ناحیه ۱۳۷
- ۹-۱- برآورد نیاز آب کشاورزی ناحیه ۱۳۸
- ۹-۲- برآورد آبهای زیرزمینی برای کشاورزی ناحیه ۱۳۸
- ۱۰- برآورد عمران پذیری ناحیه مورد مطالعه و روشهای رایج آن ۱۳۹
- ۱۰-۱- اندازه گیری توانهای محیطی به عنوان شاخصهای کلیدی برنامه ریزی ناحیه‌ای ۱۳۹
- ۱۰-۲- روش تعیین ضریب عمران پذیری ناحیه ۱۴۲

فصل هفتم: روشها و مدل‌های اقتصادی - اجتماعی تعیین درجه توسعه یافتگی در برنامه ریزی ناحیه‌ای

- ۱- روش توسعه یافتگی موريس ۱۴۷
- ۲- امتیاز استاندارد شده ۱۵۳
- ۳- روش تاکسونومی ۱۵۴
- ۴- شاخص ترکیبی توسعه انسانی ۱۶۵
- ۵- روش طبقه بندی کلاستر ۱۶۸
- ۶- روش تحلیل عاملی ۱۷۰
- ۷- روش تحلیل خوشه‌ای ۱۷۲
- ۸- متغیرهای مورد استفاده در روش تحلیل عاملی و خوشه‌ای ۱۷۳

فصل هشتم: روشها و مدل‌های انتخاب مرکزیت مکانی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای

- ۱- روش میزان سنج نهادی گاتمن (روش گاتمن) ۱۷۷
- ۲- روش جمعیت به عنوان شاخص مرکزیت ۱۸۱
- ۳- روش وزن بندی مراکز با استفاده از شاخص مرکزیت ۱۸۳
- ۴- مدل مرکز ثقل جمعیتی ۱۸۴
- ۵- روش تجزیه و تحلیل کارکردی ۱۸۷
- ۶- مدل آماری نزدیکترین مجاورت ۱۹۰
- ۷- روش تئوری اصل میانگین ۱۹۳
- ۸- تئوری رقابت مکانی در امتداد یک خط ۱۹۵
- ۹- سلسله مراتب مرکزیت ۱۹۷

فصل نهم: روشها و مدل‌های فضایی برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و انتخاب مرکزیت مکانی

- ۱- پتانسیل جمعیتی و ماتریس ارتباطات ۲۰۳
- ۲- ضریب ویژگی ۲۰۹
- ۳- روش رگرسیون ۲۱۲
- ۴- مرتبه و اندازه ۲۱۴

فصل دهم: روشها و مدل‌های جاذبه‌ای و قابلیت دسترسی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای

- ۱- آنالیز جریانها ۲۱۷
- ۱-۱- ماتریس ارتباطات مستقیم ۲۱۹
- ۲-۱- ارتباطات مستقیم و غیرمستقیم (دو ارتباطه) ۲۱۹

۳-۱- ارتباطات مستقیم و غیر مستقیم (سه ارتباطه)	۲۲۱
۴-۱- ارتباطات مستقیم و غیر مستقیم (چهار ارتباطه)	۲۲۱
۵-۱- ارتباطات مستقیم و غیر مستقیم (پنج ارتباطه)	۲۲۱

۲- مجموع حداقل فواصل	۲۲۲
----------------------	-----

۳- روش آنالیز جاذبه ها	۲۲۳
------------------------	-----

فصل یازدهم: روشها و مدل‌های کشاورزی در برنامه ریزی ناحیه‌ای

۱- مدل برنامه ریزی خطی	۲۲۷
۲- مدل‌های جغرافیایی کشاورزی معاصر	۲۲۹

فصل دوازدهم: روش سطح بندی و استانداردهای خدمات‌رسانی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای

۱- مبانی سطح بندی سکونتگاههای روستایی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای	۲۳۱
۲- ساماندهی و سطح بندی سکونتگاههای روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای	۲۳۴
۱-۲- منظومه	۲۳۵
۲-۲- مجموعه	۲۳۷
۳-۲- حوزه روستایی	۲۳۸

فصل سیزدهم: روشها و مدل‌های تجزیه و تحلیل جمعیت در برنامه ریزی ناحیه‌ای

مقدمه	۲۴۷
۱- ترکیب جمعیت	۲۴۸

۲۴۸	۱-۱- توزیع جنسی
۲۴۸	۲-۱- جوانی جمعیت
۲۴۹	۳-۱- حرکات جمعیت
۲۴۹	۲- روش محاسبه نرخ موالید ناحیه به صورت خام
۲۴۹	۳- روش محاسبه نرخ مرگ و میر ناحیه
۲۵۰	۴- روش محاسبه زمان دو برابر شدن جمعیت ناحیه
۲۵۰	۵- روش محاسبه میزان افزایش طبیعی جمعیت ناحیه
۲۵۰	۶- روش محاسبه نرخ درصد رشد مطلق جمعیت ناحیه
۲۵۱	۷- روش محاسبه نرخ میزان افزایش خام مطلق جمعیت ناحیه
۲۵۱	۸- روش محاسبه میزان مهاجرت پذیری ناحیه
۲۵۱	۹- روش محاسبه میزان مهاجرت فرستی ناحیه
۲۵۱	۱۰- روش محاسبه جمعیت کنونی ناحیه
۲۵۱	۱۱- روش محاسبه میزان باروری ناحیه
۲۵۱	۱۲- روش محاسبه درصد شهرنشینی ناحیه
۲۵۱	۱۳- روش محاسبه درصد روستانشینی ناحیه
۲۵۱	۱۴- روش محاسبه ضریب جمعیت فعال واقعی ناحیه
۲۵۱	۱۵- روش محاسبه ضریب اشتغال ناحیه
۲۵۴	۱۶- روش محاسبه ضریب بیکاری ناحیه
۲۵۴	۱۷- روش محاسبه بار تکفل ناحیه
۲۵۴	۱۸- روش محاسبه برآورد مسکن ناحیه
۲۵۴	۱۹- روش محاسبه نسبت ناحیه
۲۵۵	۲۰- روش محاسبه منحنی لورنز ناحیه
۲۵۶	۲۱- روش محاسبه هرم سنی ناحیه
۲۵۷	۲۲- روش محاسبه دیاگرام سه گوش ناحیه
۲۵۷	۲۳- روش سنجش پراکنش جمعیت ناحیه
۲۵۷	۲۴- روشهای پیش بینی جمعیت ناحیه

۲۵۹	۱-۲۴- روش اقتصادی پیش بینی جمعیت ناحیه
۲۶۲	۲-۲۴- روشهای دموگرافیکی
۲۶۲	۱-۲-۲۴- روش برآورد میزان مهاجرت
۲۶۳	۲-۲-۲۴- روش ترکیبی
۲۶۵	۳-۲-۲۴- روش پیش بینی جمعیت از روی تعداد خانوار
۲۶۵	۳-۲۴- پیش بینی جمعیت ناحیه با روشهای ریاضی
۲۶۵	۱-۳-۲۴- روش نسبت
۲۶۶	۲-۳-۲۴- پیش بینی جمعیت با استفاده از معادله خط رگرسیون
۲۶۷	۳-۳-۲۴- روش کلارک
۲۶۹	۲۵- روشهای محاسبه تراکمها در ناحیه
۲۷۱	منابع بخش دوم

ضمایم

۲۷۷	پیوست یک: طرح کلی روش بررسی توانمندیهای محیطی در مطالعات ناحیه‌ای
۲۸۹	پیوست دو: فهرست تفصیلی مطالعات و برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - منطقه‌ای
۲۹۷	پیوست سه: فهرست تفصیلی بررسیهای جمعیت در ناحیه - منطقه
۳۰۱	پیوست چهار: علائم و راهنمای استاندارد برای تهیه نقشه‌های موضوعی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای

برنامه ریزی ناحیه‌ای علمی است نسبتاً جدید که از پیدایش آن زمان چندانی نمی‌گذرد. تحولات اجتماعی و دگرگونی‌هایی که در جوامع مختلف روی می‌دهد، نیازها و ضرورت‌های جدیدی می‌آفریند که برآورده کردن آنها شیوه‌های نوینی را می‌طلبد.

در ده سال اخیر، از طرف عده‌ای از محققان از جمله جغرافیدانان، برنامه ریزی ناحیه‌ای نو، وارد ادبیات علمی جهان شده است. در برنامه ریزی ناحیه‌ای نو، بین تعمیم افراطی در قانون‌سازی سنتی و تأکید بیش از حد روی منحصر به فرد بودن ناحیه، راه سومی پیشنهاد شده است که جغرافیا و برنامه ریزی ناحیه‌ای نو نه در دام تعمیم و عمومیت بخشی و نه در دام دیکتاتورگونی و منفرد بودن گرفتار شود.

دلیل توسعه سریع برنامه ریزی ناحیه‌ای آن است که در عمل مشاهده می‌شود که برنامه ریزی ملی، منطقه‌ای و بخشی در اکثر موارد جوابگوی نیاز نواحی نیست و از طرف دیگر، برنامه ریزی شهری بدون توجه به روستا و برنامه ریزی روستایی بدون توجه به شهر، ناقص می‌باشد و لذا لازم است برنامه ریزی در قالب ناحیه‌ای که شهر و روستا را در ارتباط باهم و با تفکر زیست ناحیه‌ای می‌بیند، انجام گیرد.

کتاب حاضر با عنوان "اصول و روش‌های برنامه ریزی ناحیه‌ای" در دو بخش نظری و عملی به صورت کاربردی تدوین شده است که می‌تواند مورد استفاده کلیه علاقه‌مندان به مسائل برنامه ریزی از جمله دانشجویان رشته‌های جغرافیا، برنامه ریزی شهری و روستایی، منطقه‌ای، جامعه‌شناسی، پژوهشگری، توسعه روستایی و...، مهندسان مشاور، مؤسسات تحقیقاتی و آموزش عالی، سازمانهای ذیربط در برنامه ریزی شهری و روستایی و... قرار بگیرد. مؤلفان بر خود لازم می‌دانند که علاوه بر تجدید نظر کلی در مباحث مختلف متون اصلی، با اضافه کردن مبحث نسبتاً مفصلی در زمینه مدلها، روشها و فنون که اخیراً سخت مورد توجه پژوهندگان علوم جغرافیایی قرار گرفته است، در تکمیل این کتاب بکوشند. باشد که جغرافیدانان جوان ایرانی نیز در کوششهای ارزنده شان بدین مهم توجه نمایند.

با توجه به فهرست مطالب تدوین شده این کتاب در سه سطح آموزش عالی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) کاربرد داشته و متناسب با سرفصلهای آن می‌توان به صورت کاربردی از این کتاب استفاده لازم را به عمل آورد.

کوشش مؤلفان بر این بوده که ضمن استفاده از تجربیات پژوهشی و تحقیقاتی، از

آخرین و جدیدترین منابع داخلی و خارجی در دو بخش نظری و عملی استفاده شود و همچنین به منظور آموزش بهتر و کاربردی تر نمودن آن، سعی شده برای هر قسمت یک نمونه عملی به شکل ساده و عمومی ارائه شود. ضمن اذعان این نکته که متن حاضر کاملاً بی عیب و نقص نیست، امید است که این کتاب بتواند مقدمه‌ای برای مطالعات و تحقیقات وسیع و همه‌جانبه در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای در کشورمان باشد.

مؤلفان

دکتر حسین آسایش - دکتر علیرضا استعلاجی

www.ketab.ir